

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 16 (2018)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.16.21

Maria Stachoń

Kultura czytelnicza nastolatków w świetle badań sondażowych. O wartości lektury tekstów dawnych na temat obrzędowości

Wstęp

W kręgu badań i rozważań znawców eksplikujących wielokierunkowe i interdyscyplinarne spojrzenie na zagadnienie czytelnictwa¹ szczególne znaczenie przypisuje się kulturze czytelniczej odbiorców nieprofesjonalnych – dzieci i młodzieży. Miejsce literatury, jej rola w życiu prywatnym i szkolnym młodych ludzi oraz sposób partycypowania nastolatków w kulturze wiążą się z kondycją współczesnej cywilizacji, konkretnych społeczności oraz jednostek. Czytelnictwo jest bowiem „procesem społecznym polegającym na zaspokojeniu kulturalnych, naukowych i rozrywkowych potrzeb przez przyswojenie sobie przekazywanego w piśmie dorobku myśli i ducha ludzkiego”².

W związku ze złożonością i transdyscyplinarnością owego procesu w dyskursie naukowym funkcjonują rozmaite jego definicje. Wynikać to również może z faktu przyjmowania przez znawców różnych założeń i problemów badawczych, związanych z tym procesem, oraz perspektywy metodologicznej (na przykład literaturoznawczej, psychologicznej czy socjologicznej)³. I tak oto dla Jadwigi Kołodziejskiej czytelnictwo jest procesem komunikacji społecznej, w której to książka jest narzędziem przenoszącym kulturę za pomocą symboli⁴. W zakresie owej komunikacji, w momencie podjęcia kontaktu z dziełem literackim, między czytelnikiem, w tym przypadku nastolatkiem, a tekstem kultury nawiązuje się dialog. Czym

¹ O granicach czytelnictwa jako przedmiocie badań oraz o problemach badawczych, dotyczących tego zagadnienia pisał np. J. Kostecki w artykule *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń przy współudziale A. Łusznak, Wrocław 2011, s. 11–23.

² M. Skwarnicki, *Czytelnictwo i metody jego badania*, [w:] *Problemy czytelnictwa w wielkich miastach*, Warszawa 1960, s. 243. Zob. też. J. Wojciechowski, *Czytelnictwo*, Kraków 2000, s. 18.

³ J. Kostecki, *Czytelnictwo jako przedmiot...*, s. 11–23.

⁴ *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Głombiowski, B. Świński, H. Więckowska, Wrocław 1976, s. 95.

więc uwarunkowane jest spotkanie młodego człowieka z tworem? Otóż na wydarzenie to, a w efekcie wartość z niego płynąca, wpływ ma wiele czynników, określonych mianem *kultury czytelniczej*. Ona to bowiem jest integralnym zespołem „zamiłowań, zainteresowań, nawyków, wiadomości, umiejętności i sprawności czytelniczych, umożliwiających człowiekowi najkorzystniejszy dla wszechstronnego rozwoju jego osobowości i twórczego funkcjonowania w społeczeństwie kontakt ze słowem drukowanym”⁵.

Aby podjąć refleksję nad nastolatkiem, jako odbiorcą utworu literackiego, jego czytelniczymi sprawnościami i nawykami, wypada pochylić się nad nim samym. Wszak doświadczenia prywatne, społeczne czy też szkolne mają nieoceniony wpływ na szeroko rozumianą jakość kontaktu z literaturą i jej recepcję⁶.

Wokół nastolatka

Problematyka tożsamości nastolatka swoją ugruntowaną pozycję ma w rozmaitych dziedzinach obszaru nauk humanistycznych, społecznych, a także nauk medycznych i o zdrowiu. W związku z potrzebą nieustannego zgłębiania wiedzy i poznawania specyfiki funkcjonowania osobowości ludzkiej, wynikającej z wielości nurtujących pytań, dostępny jest ogrom literatury stanowiącej pokłosie interdyscyplinarnego spojrzenia znawców tematu na młodzież. Bazujące na teorii bądź badaniach empirycznych opracowania (na przykład psychologów, pedagogów czy kulturoznawców lub socjologów), zawierają eksplikację zagadnień dotyczących szeroko rozumianej tożsamości młodego człowieka, jego relacji z sobą samym, innymi i światem. Kim więc jest nastolatek? Jaka postawę przyjmuje wobec siebie, rówieśnika i świata? Jak określa swoje miejsce i rolę w społeczeństwie, kulturze?

Współczesny młody człowiek na pewno jest zupełnie inny niż nastolatek dorastający choćby w latach 80. czy 90. ubiegłego wieku. Inna jest bowiem sytuacja społeczno-kulturowa, w której się znajduje i musi odnaleźć. Inne są jego mocne strony, predyspozycje, ograniczenia oraz lęki⁷. Młodzież aktualnie postrzega się jako grupę: (1) zagrażającą światu (tradycyjnemu) i/lub (2) „zagrożoną przez

⁵ J. Andrzejewska, *Kultura czytelnicza nauczycieli szkoły podstawowej*, Warszawa 1976, s. 24.

⁶ Zob. np. J. Polakowski, Z. Uryga, *Badania nad komunikacją literacką z perspektywy dydaktyki*, „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 4; B. Chrzastowska, *Współczesne czytanie poezji w szkole*, [w:] *Przedmiot, podmiot i proces. Szkice z metodyki kształcenia polonistycznego*, wybór i opracowanie M. Kwiatkowska-Ratajczak, W. Wantuch, Poznań 2009.

⁷ Warto tutaj zaznaczyć, że w świadomości społeczeństwa obecne są mocno przerysowane – o negatywnym zabarwieniu – stereotypy, dotyczące młodzieży. Anna Janus-Sitarz zestawia je z rzetelnymi badaniami, które wskazują, iż negatywny obraz nastolatka kreowany jest przez wypowiadających się w telewizji ekspertów oraz dziennikarzy. Zob. A. Janus-Sitarz, *Przyjemność i odpowiedzialność w lekturze. O praktykach czytania literatury w szkole. Konstatacje, oceny, propozycja*, Kraków 2009, s. 82–84.

jakość świata”, w którym przyszło jej egzystować⁸. Obydwa stanowiska motywują się nawzajem i uzupełniają. Aby jednak namysł nad takim stanem rzeczy stał się rzetelny i uczciwy – bez formułowania krzywdzących stwierdzeń – wypada wsłuchać się w głos młodego człowieka, pochylającego się nad sobą samym, drugim człowiekiem – rówieśnikiem – i cywilizacją, w której przyszło mu dorastać i funkcjonować.

Hanna Świda-Ziemba⁹, dokonując analizy autocharakterystyk badanych respondentów, zauważyła, że dominuje w nich pesymizm i samokrytyka. Młodzi nie czują przynależności do swojego pokolenia, nie czują się związani ze swoimi rówieśnikami. Przypisana każdej generacji młodzieży tendencja do oporu czy buntu¹⁰ w tym momencie już nie jest ich cechą. Jak sami o sobie piszą: „Jesteśmy pokoleniem ułomnym, bowiem nie jesteśmy w stanie się buntować. Nie możemy już walczyć o nowe swobody obyczajowe, ponieważ panuje już kompletna wolność osobista”¹¹.

Wolność, wielość możliwości, powszechna dostępność wszystkiego i brak granic wywołują u młodego człowieka poczucie dezorientacji. Taki stan rzeczy obezwładnia go i zniewala. Kultura masowa czyni sobie z nastolatka niewolnika, który po omacku próbuje odnaleźć swoją drogę i poddaje się temu, co szybkie, przyjemne, barwne i łatwe w odbiorze: „Telewizja, kino, radio, książki (te najrzadziej, bo generalnie nie czytujemy) uczą nas, jak być «OK». Pokazują drogę do szczęścia, szybkiej miłości, pieniędzy, powodzenia [...]. Gwałcą nas, gwałcimy się. W oczy, w uczy, w mózg”¹².

Recepcja siebie i świata dokonywana codziennie przez nastolatków jest krytyczna i pesymistyczna. Dostrzegają oni swoją obojętność, bierność i bezradność¹³. Czują, że gubią się na różnych drogach poznania i często tracą na wartości, przede wszystkim w swoich oczach: „Właśnie taka jest dzisiejsza młodzież – zagubiona. Nie zrozumiana i nie rozumiejąca. Wyobcowana w stosunku do znaków z przeszłości”¹⁴.

⁸ E. Wysocka, *Młode pokolenie wobec wartości – bunt aksjologiczny czy egocentryczny w procesie „stawania się” w ponowoczesnym świecie*, [w:] *Młodzi Polacy wobec wartości*, red. W. Furmanek, A. Długosz, Rzeszów 2016, s. 13.

⁹ H. Świda-Ziemba, *Młodzi w nowym świecie*, Kraków 2005.

¹⁰ Z czasem zmieniająca jakościowy paradygmat ze sprzeciwu o charakterze bardziej ideologicznym, związanym ze sferą aksjologiczną, na społeczny, który wiąże się z „urządzeniem i organizowaniem własnego świata” Zob. E. Wysocka, *Młode pokolenie wobec wartości...*, s. 11–12.

¹¹ H. Świda-Ziemba, *Młodzi w nowym świecie...*, s. 19.

¹² Tamże, s. 20.

¹³ Tamże, s. 22.

¹⁴ Tamże.

Okres adolescencji to bez wątpienia kluczowy etap w procesie budowania szeroko rozumianej tożsamości¹⁵. Wtedy właśnie osoba młoda stawia trudne pytania, dotyczące m.in. miejsca i roli człowieka w świecie, sensu istnienia czy kondycji ludzkiej. Kształtuje też nawyki mające wpływ na rozwój jej osoby, hierarchię wartości czy kulturę czytelniczą. Nie od dzisiaj wiadomo, że na dzieci i młodzież dość mocno oddziałuje ich obecność i swoboda w wirtualnym świecie. Stanisław Bortnowski, na podstawie poczynionych obserwacji, nastolatka nazywa „dzieckiem sieci” oraz „cyfrowym tubylcem”, który wyrastał „w innym klimacie”¹⁶. On to przecież biegle porusza się w sieci, korzysta z wielu aplikacji i komunikatorów, a ze znajomymi spotyka się na czacie, prowadząc konwersację za pomocą emotikonów. Młodzi informacji szukają w Google, nie zaś w encyklopedii czy słowniku¹⁷. Szybki progres rozmaitych technologii cyfrowych wpłynął na kształt rzeczywistości, a ich dominacja niesie za sobą poważne konsekwencje w postaci np. erozji języka czy zaniku rozbudowanej składni na rzecz lakoniczności, punktowości przekazu¹⁸. Także i te zjawiska nie pozostają bez wpływu na czytelnictwo młodzieży. Efektem jest dość powszechna niechęć nastolatków do kontaktów z literaturą¹⁹ – tak prozą, jak i poezją. Coraz to częstsze występowanie wspomnianych procesów zdecydowanie utrudnia rozumienie tekstu literackiego. Ten ostatni bywa bowiem bogaty w wyszukane słownictwo oraz specyficzną, niecodzienną dla młodych odbiorców składnię. Trudność w recepcji wywołać może obecność rozbudowanych opisów czy w przypadku poezji – wielość metafor. Liryka jest gatunkiem szczególnie trudnym w odbiorze, przez wzgląd choćby na samą organizację tekstu. Skala problemów poszerza się, gdy chodzi o kontakt nastolatka z tekstem staropolskim. Dystans czasowy implikuje brak znajomości kontekstu historycznego, społecznego i filozoficznego. To zaś w efekcie pociąga za sobą pojawianie się trudności w odczytywaniu znaków kulturowych, bez przyswojenia których nie jest możliwe zrozumienie sensu dzieła²⁰.

¹⁵ Zob. np. S. Krzychała, *Dorastania w późnej nowoczesności*, [w:] tegoż, *Ryzyko własnego życia. Indywidualizacja w późnej nowoczesności*, Wrocław 2007; J. Kedzior, *Młodzież jako specyficzna grupa społeczna*, [w:] *Współczesna młodzież. Pomiędzy Eros a Thanos*, red. J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska, Wrocław 2008.

¹⁶ S. Bortnowski, *Nasz uczeń jako Inny*, [w:] *Edukacja polonistyczna wobec Innego*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2014, s. 190.

¹⁷ Ł. Gołębiowski, *Śmierć książki. No future book*, Warszawa 2008, s. 15.

¹⁸ S. Bortnowski, *Nasz uczeń jako Inny...*, s. 191.

¹⁹ Zob. np. A. Janus-Sitarz, *Przyjemność i odpowiedzialność w lekturze. O praktykach czytania literatury w szkole. Konstatacje. Oceny. Propozycje*, Kraków 2009; *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 roku* <https://www.bn.org.pl/download/document/1492689764.pdf>; A. Janus-Sitarz, *W poszukiwaniu czytelnika. Diagnostyka. Inspiracje. Rekomendacje*, Kraków 2016.

²⁰ O znakach kulturowych pisze Z. Uryga w publikacji *Odbiór liryki w klasach maturalnych*, Kraków–Warszawa 1982.

O obrzędzie, tekście dawnym²¹ i refleksjach młodzieży nad wartością czytania literatury opisującej obrzędowość

Obrzęd, obyczaj, rytuał, ceremonia – większość społeczeństwa słowami tymi operuje zamiennie. Fakt ten nie powinien dziwić, bowiem nawet w specjalistycznej literaturze przedmiotu ujawnia się pewna niekonsekwencja już na płaszczyźnie definicji. Wynika to zapewne z różnego pojmowania znaczenia tych kategorii oraz przypisywania im rozmaitych funkcji przez badaczy. Pomimo terminologicznych nieścisłości, w niniejszym tekście korzystać będę ze słowa *obrzęd*. Czym zatem jest obrzęd i jakie są jego cechy? Praktykę tę pojmuje się jako „zespół uświęconych tradycją (często określonych przepisami – czynności, praktyk) towarzyszących jakiejś uroczystości o charakterze rodzinnym, społecznym politycznym czy religijnym²². Folklorysty, etnologowie oraz antropologowie definicję tę rozbudowują. Ci pierwsi zwracają uwagę na niezmienność, ciągłość i dziedziczność obrzędów²³, ostatni zaś podkreślają ich symboliczny charakter²⁴. Co stanowi o ich wartości? Bez wątpienia należą do sfery *sacrum*, a partycypowanie w nich jest zaspokojeniem potrzeb i pragnień duchowych²⁵. O kluczowej roli, jaką pełniło i wciąż pełni uczestnictwo w obrzędach, świadczyć też może to, że pisarze od wielu wieków przedstawiają rozmaite świeckie i religijne obrzędy w tekstach literackich, np. Adam Mickiewicz w *Dziadach*, Panu Tadeuszu czy Lucjan Rydel w *Procesji*.

Opisu obrzędowości nie brakuje także w tekstach dawnych – staropolskich. Jednym z nich jest *Pieśń świętojańska o Sobótce* Jana Kochanowskiego. W niej to poeta przedstawił tradycyjny, słowiański obrzęd związany z kultem wody, słońca, i ognia²⁶. Czym jest opisywany przez niego obrzęd sobótkowy? To kulminacyjny punkt w słowiańskich obchodach letnich, obchodzony w wigilię św. Jana. Obrzęd ten historią swą sięga czasów przedchrześcijańskich. W ramach chrystianizacji podejmowano próby asymilacji świąt pogańskich do kalendarza chrześcijańskiego. Potrzeba skierowania duchowości Polaków na nowe tory doprowadziła w wielu przypadkach do wyplenienia praktyk pogańskich, a w efekcie do reinterpretacji dawnych wierzeń. W tym celu wielu świętom słowiańskim nadawano chrześcijańskich patronów. I tak oto letniemu przesileniu przeznaczono za patrona św. Jana Chrzciciela. Pomimo asymilacji, uczestnictwo w tych wydarzeniach wywoływało spore kontrowersje, przez wzgląd na magiczny charakter czynności rytualnych oraz towarzyszące im działania rozpustne. Krytyka sobótek, ze względu na

²¹ Zgodnie z ustaleniami znawców *literatura dawna* obejmuje utwory starożytnie, średniowieczne, renesansowe, barokowe i oświeceniowe. Zob. K. Obremski, *Wprowadzenie do literatury dawnej*, Toruń 2002, s. 12.

²² *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1963, s. 547.

²³ *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965, s. 275.

²⁴ W. Burszta, *Antropologia kultury*, Poznań 1998, s. 11.

²⁵ Zob. np. L. Pełka, *Rytuały, obrzędy, święta*, Warszawa 1989, s. 6.

²⁶ *Słownik folkloru...*, s. 381–382. Zob. też. L. Pełka, *Rytuały, obrzędy...*, s. 76.

charakter, przebieg wydarzeń oraz funkcje, płynęła z ust nie tylko kleru²⁷. Marcin z Urzędowa o kobietach uczestniczących w obrzędzie napisał: „U nas w dzień świętego Jana, tam też w nocy ognie paliły, tańcowały, śpiewały, diabłu cześć a modłę czyniąc [...]. Święta też tej diablidy święcą, czyniąc sobótki [...] a o miłego Boga nie dbają”²⁸.

Nawiązując do utworu Mistrza z Czarnolasu, trzeba powiedzieć, że utrwalone w nim zostały czynności bazujące na tradycji, np. śpiew, taniec, palenie ognisk czy tradycja plecenia wianków. Ta ostatnia aktywność została jednak w utworze zmodyfikowana. Zwyczaj bowiem wrzucania wianków do wody zastępuje poeta informacją o ofiarowaniu gospodarzowi dożynkowego wieńca (Pieśń Panny 6). Wierne zaś odzwierciedlenie zwyczaju opisano w Pieśni Panny 4. Traktuje ona o pleceniu wianka oraz deklaracji miłości, której symbolem jest ofiarowanie swego dzieła ukochanemu.

Podczas lektury *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* odbiorca ma do czynienia ze znakami kulturowymi epok dawnych, rozumianymi jako „obecne w tekście [...] fakty kulturalne, obrazy z życia epoki [...], zjawiska artystyczne [...], upowszechnione mity i symbole”²⁹. Występują one w postaci przywołania elementów tradycji ludów słowiańskich, aluzji do obrazów z życia tych społeczności czy ewokacji sieci znaków alegorycznych, których to sens skonwencjonalizował się za sprawą oddziaływania tradycji kulturowej, w tym konkretnym przypadku obrzędowej³⁰. Sposób prezentowania obrzędu – barwność i obrazowość opisu – o którym mowa w pieśni Jana Kochanowskiego, może sprzyjać rozwijaniu u jego odbiorcy kompetencji przyswajania treści, rozumienia jej oraz oceny, a w efekcie wykorzystania i modyfikacji w akcie czytania oraz partycypowaniu w kulturze.

Warto zatem zadać następujące pytania: jak współczesny licealista odbiera obrzędowość utrwaloną w *Pieśni* autorstwa Mistrza z Czarnolasu? Czy pomimo dystansu między zobrazowaną w tekście praktyką a nastolatkiem, ten ostatni potrafi dostrzec wartość czytania tekstów literackich opisujących obrzędy, obyczaje bądź zwyczaje? Jaką postawę wobec takich tekstów przyjmują czytelnicy oraz co może być powodem inicjacji z nimi kontaktu? Aby uzyskać odpowiedź na nurtujące mnie kwestie, przeprowadziłam w maju 2018 roku badanie sondażowe pośród 114 uczniów z I i II klas krakowskiego liceum. Respondenci wypełnili

²⁷ J.S. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1960, s. 64; L. Szczerbicka-Słęk, *Wstęp*, [w:] *Jak Kochanowski. Pieśni*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. LI; J. Pelc, *Pasterz... proste pieśni... faunowie*, [w:] tegoż, *Jan Kochanowski. Szczyt renesansu w literaturze polskiej*, Warszawa 1987; T. Rokosz, *Obrzęd sobótkowy. Tradycja i jej transformacje (studium etnokulturowe)*, Wrocław–Siedlce 2016.

²⁸ Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski, To iest O Przyrodzeniv Zioł Y Drzew Rozmaitych, Y Innych Rzeczy Do Lekarztw Należących, Księgi Dwoie*, Kraków 1595, s. 32, [http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype= image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F2636%2Fdirectory.djvu](http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F2636%2Fdirectory.djvu)

²⁹ Tamże, s. 71.

³⁰ Tamże, s. 71–72.

kwestionariusz ankiety składający się z dwóch części³¹. Udzielone odpowiedzi rzucają światło na licealistę jako odbiorcę utworów dawnych oraz tych, opisujących bardzo istotny element tradycji, jakim jest obrzęd, a w efekcie jego kulturę czytelniczą.

Informacje zawarte w odpowiedzi na pytanie dotyczące ewentualnej wartości czytania tekstów literackich, opisujących obrzędy, obyczaje bądź zwyczaje na godzinach języka polskiego, mogą przynieść szereg istotnych informacji nie tylko nauczycielom polonistom, ale też osobom zainteresowanym zagadnieniem czytelnictwa oraz pasjonatom literatury staropolskiej bądź etnologom czy folklorystom. Uczniowskie bowiem refleksje, motywowane rozważaniami nad fragmentami *Pieśni świętojańskiej o Sobótce*, stwarzają szansę na podjęcie próby rozpoznania nastawień nastolatków do takich tekstów i określenia, czy z aktu takiej lektury mogą czerpać jakieś korzyści, czy w obcowaniu z nimi widzą jakiś sens.

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że ponad 11% badanych nie udzieliło odpowiedzi na pytanie: „Co sądzisz na temat wartości czytania na lekcjach języka polskiego różnych tekstów literackich, w których opisywane są obrzędy/obyczaje/zwyczaje? Uzasadnij swoją odpowiedź”.

Brak odpowiedzi świadczyć może o tym, że nie dostrzegają oni wartości w kontakcie z proponowanymi tekstami. Zważając jednak na umiejscowienie tego pytania w strukturze całej ankiety, należy rozważyć również inną możliwość. Być może grupa ta nie zapisała swoich refleksji przez wzgląd na niewystarczającą ilość czasu przeznaczonego na wypełnienie kwestionariusza. Niewiele, bo 4,79% ankietowanych zadeklarowało, iż czytanie takich utworów literackich nie ma dla nich żadnej wartości. Swoją deklarację nastolatkowie uargumentowali tym, że kontakt z owymi tekstami nie wpływa na ich życie, nie profiluje również postrzegania przez nich świata. Jeden respondent dodał, że lektura proponowanej literatury „wciągnąć może jedynie panią od polskiego albo prababcie, bo tylko one mogą zainteresować się tym, co w tekście staropolskim opisano, bo tak opisany zwyczaj jak i sam tekst są przeżytkami”³². Niechęć odbiorców do dawnego utworu poetyckiego

³¹ Pierwsza z nich dotyczyła pojmowania przez nastolatków *obrzędu* i ich doświadczeń z nim związanych. Podstawą drugiej było wyrażenie refleksji na temat fragmentów *Pieśni świętojańskiej o Sobótce*. Uczniowie udzielali odpowiedzi na pytania dotyczące rozumienia tematyki utworu oraz opisanego w nim obrzędu; emocji odczuwanych podczas kontaktu z tym ostatnim oraz trudnościach w jego odbiorze. Ankietowani w odpowiedzi na pytanie określili wartość opisanego obrzędu, wskazali na ewentualne jego filiacje z kulturą współczesną. W ostatnim pytaniu poproszono licealistów, by wyrazili swoją opinię o wartości czytania tekstów, także dawnych, opisujących obrzędy, obyczaje czy zwyczaje. Z uwagi na ogrom materiału empirycznego, w niniejszym artykule zaprezentuję wnioski z analizy uczniowskich odpowiedzi na ostatnie pytanie drugiej części ankiety. W refleksjach tych, jako tło, sporadycznie przywołam wnioski z analizy innych odpowiedzi na pytania zawarte w drugiej części ankiety. Szczegółowe wyniki tej ostatniej opublikowane zostaną w tomie będącym pokłosiem konferencji *Obrzędowość w kulturze i edukacji regionalnej z cyklu Region – Edukacja – Kultura*, która odbyła się w dniach 21–22 czerwca 2018 roku w Bukowniu.

³² We wszystkich przytoczonych wypowiedziach uczniów, zachowana została oryginalna pisownia.

raczej nie zaskakuje. Z badań przeprowadzonych przez Jerzego Kaniewskiego wynika, że to właśnie dawna liryka znajduje się w gronie najczęściej odrzucanych przez licealistów tekstów kultury³³.

Optymizmem napawać może to, że pomimo odczuwania szeregu negatywnych emocji (19,3%) towarzyszących odbiorowi obrzędu opisanego w *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* oraz preferencji innych tekstów kultury, ogromny odsetek badanych (84,21%) dostrzegło w obcowaniu z wypowiedziami literackimi nawiązującymi do obrzędów wiele wartości, czego dowodzą informacje zawarte w tabeli 1.

Tabela 1. Wartość omawiania na lekcjach języka polskiego tekstów opisujących obrzędowość

Uzasadnienie	Liczba wskazań	Procent*
Pełni funkcję poznawczą, informacyjną	76	79,16%
Jest pretekstem do dyskusji i porównywania	16	16,66%
Uczy szacunku oraz budowania pamięci dla przodków i ich kulturowego dorobku	6	6,25%
Przydatne jest do zdania matury	3	3,12%
Rozwija wyobraźnię	2	2,08%
Wartość taka sama, jak podczas czytania innych tekstów literackich	2	2,08%

*Uczniowie wymieniali więcej niż jedną wartość, dlatego suma danych przekracza 100%

Pierwszą pozycję w powyższym zestawieniu wartości czytania utworów literackich opisujących rozmaite obrzędy jest funkcja poznawcza i informacyjna. Zdaniem licealistów czytanie takich tekstów to „lekcja historii tylko że bez dat”. Jak swoją opinię tłumaczyli ankietowani? Dzięki spotkaniu z utworami, które zawierają opis elementów związanych z tradycją, mogą poznać historię swoich przodków i zarysować obraz życia konkretnych społeczeństw. Badani wyraźnie zaznaczyli, że każdy powinien takie utwory czytać, one bowiem umożliwiają zapoznanie z kulturą i dziedzictwem narodowym. Integralnymi elementami tego ostatniego są bezsprzecznie rozmaite zwyczaje. Ich nieprzeceniony dla społeczeństwa status zobowiązuje – wedle nastolatków – każdego Polaka do zaznajomienia się z tradycją. Takie postrzeganie odbioru tekstów opisujących obrzędowość oswoja z genezą i zwyczajami obecnymi we współczesnej kulturze, dodatkowo też wpływa na ich lepsze rozumienie. To „lekcja historii”, która przemawia do nastolatków. Można zatem zgodzić się ze stanowiskiem, że „żadne podręczniki do historii [...] nie mogą tyle powiedzieć dzieciom i młodzieży, ile może dać im literatura”³⁴.

³³ J. Kaniewski, *Problem kanonu w edukacji – od podstaw do matury*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, t. 2, Kraków 2005, s. 127.

³⁴ D. Bula, *Literatura w edukacji historycznej*, „Wydawca” 2013, nr 11, s. 18.

Pośród różnorodnych wartości tekstów literackich, wyróżnić można na przykład „zdolność” pobudzania do snucia refleksji i prowokowanie do wypowiedzi na poruszony w nich temat. Wielu badanych (16,66%) tę właśnie wartość przypisuje utworom opisującym obrzędy. Dla nich taka literatura jest pretekstem do dyskusji i porównywania. Motywuje do poznawania szeroko rozumianego Innego i jego kultury. Dzięki temu nastoletni odbiorca ma możliwość „poszerzania swojej świadomości kulturowej”, a w efekcie przyjęcia zgodnej ze swoim wnętrzem postawy wobec kultury tak narodowej, jak i kultur innych. W tym miejscu wypada przywołać opinię uczennicy klasy I, według której należałoby wprowadzić do programu nauczania przynajmniej elementy „magicznej i bardzo interesującej mitologii słowiańskiej”. Stworzyłoby to szansę na zestawienie jej i porównanie z dobrze znanymi licealistom mitologiami rzymską i grecką. Tak zorganizowany proces pozwoliłoby na lepsze przyswojenie wiedzy o każdej z nich, poprzez głębszą analizę.

Z bardzo dojrzałych i świadomych wypowiedzi nastolatków wyłania się kolejna wartość. Niewiele ponad 6% ankietowanych zauważyło, że obcowanie z takimi tekstami buduje pamięć o przodkach oraz uczy szacunku do nich samych oraz ich dorobku. Czytanie literatury opisującej obrzędy, w której partycypowali przodkowie, jest aktem uznania, a podjęcie refleksji gwarantuje pamięć o nich i oddanie należytej im czci. Taka forma poszanowania jest przejawem uzewnętrznienia akceptacji procesu trwania i przemijania, ciągłości i zmiany oraz aprobaty pamięci historyczno-kulturowej, która to odgrywa kluczową rolę w przestrzeni życia społecznego i osobistego³⁵.

Tylko nieco ponad 3% czytelników *Pieśni*, biorących udział w badaniu, twierdziło, że lektura jej i innych staropolskich utworów przyda się wyłącznie do zdania matury. Licealiści zaznaczali jednak, że ich niechęć do tego typu literatury wynika m.in. z długości tego utworu lirycznego oraz faktu, że tak oni, jak i ich rodzice nie kultywują tradycji, nie obchodzą świąt, nie biorą też udziału w żadnych obrzędach. Zdają sobie jednak sprawę, że teksty takie zajmują istotne miejsce w historii literatury polskiej, zaliczane są do kanonu i w związku z tym uczniowie powinni je znać.

Dla jeszcze mniejszej grupy badanych (2,08%) młodych odbiorców, czytanie utworów o obrzędowości rozwija wyobraźnię. Respondenci zapisali, że oddając się lekturze, próbują sobie wyobrazić przebieg wydarzeń, przez co przenoszą się do innego świata i sami mentalnie biorą udział w obrzędzie. Taki sam odsetek badanych (2,08%) w lekturze opisywanych utworów dostrzega wartość, ale nie jest ona inna czy większa w porównaniu z czytaniem innych tekstów kultury.

Warto dodać na koniec, że uczniowskiej recepcji obrzędowości, prezentowanej w utworze staropolskim, towarzyszyły trudności³⁶, związane z właściwym

³⁵ I. Morawska, *Tożsamość i tradycja w dyskursie edukacyjnym*, [w:] *Tożsamość społeczno-kulturowa. Kreacja i komunikacja*, red. M. Dziekanowska, M. Wójcicka, Lublin 2016, s. 41.

³⁶ Dla respondentów trudność w odbiorze obrzędowości stanowiły: niechęć do wszelkich tekstów staropolskich (39, 47%), nawiązania do kultury staropolskiej (29,82%) styl, język m.in. występowanie archaizmów (7,89).

odbiorom języka pieśni i świata kultury w niej prezentowanym. Przeszkodą okazał się język tekstu, aluzje do kultury dawnej oraz niechęć czytelników do staropolskich wierszy.

Podsumowanie

Na podstawie sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego wśród licealistów można wysunąć następujące wnioski: pomimo wielu trudności w recepcji obrzędowości zobrazowanej w *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* autorstwa Jana Kochanowskiego³⁷, ankietowali w przeważającej większości dostrzegli szeroką gamę wartości w lekturze utworów na temat obrzędowości. Na podstawie wskazywanych przez licealistów wartości zdiagnozować można zachowania czytelnicze nastolatków w kontakcie z utworem staropolskim obrazującym obrzędy, obyczaje czy zwyczaje. One to wyraźnie wskazują na ewentualne motywacje inicjacji kontaktu z tekstami opisującymi obrzędy. Tymi zaś są (1) pragnienie zaznajomienia się i oswojenia z historią oraz tradycją Słowian a także ich dziedzictwem kulturowym (2) chęć podjęcia dialogu dotyczącego kształtu dziedzictwa kulturowego rozmaitych narodowości (3) potrzeba czczenia pamięci poprzednich pokoleń oraz wyrażenia uznania dla ich dorobku w duchu poszanowania (4) wywiedzenie korzyści instrumentalnych – zdanie egzaminu (5) rozwój kreatywności.

Opisane wyniki sondażu zarysowują również obraz nastolatka. On to dostrzega wartość w lekturze nawet bardzo odległych czasowo tekstów, ukazujących inne niż współcześnie realia, wierzenia i filozofie życia. Respondenci *Pieśń świętojańską o Sobótce* czytali jako opowieść o człowieku i świecie. Preferowana przez nich forma aktu lektury pokazuje, że kulturowa przeszłość nie jest dla nich aż tak odległa³⁸, zdają sobie bowiem sprawę, że z niej oni sami wyrastają. Taki dialog młodego człowieka z utworem opisującym obrzędy, obyczaje bądź zwyczaje niewątpliwie otwiera nastolatka na pełne i intencjonalne partycypowanie w kulturze, poprzez budowanie jego świadomości i tożsamości.

Trzeba również zwrócić uwagę na relację pomiędzy procesem kształtowania kultury czytelniczej współczesnej młodzieży a lekturą utworów dawnych. U przeważającej części grupy badanej grupy, próżno szukać zamiłowania do tekstów epok minionych. Nastolatków predyspozycje czytelnicze zdecydowanie nie przystają do wymagań stawianych przez tekst na przykład staropolski. Przeprowadzone badania dowodzą jednak, iż młodzież nie odrzuca w zupełności utworów dawnych. Obcowanie z takimi wypowiedziami literackimi może być nieocenione w korzyściach

³⁷ Na przykład charakteru nawyków, kompetencji i dyspozycji czytelniczej odbiorców, ujawniających się w barierach: językowej, kulturowej, postaw i sprawności recepcyjnej.

³⁸ J. Kaniewski, *Problem kanonu w edukacji – od podstaw do matury*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, t. 2, Kraków 2005, s. 131.

związanych z umiejętnościami analizy i interpretacji utworów a także wpłynąć może na lepsze rozpoznawanie i rozumienie aluzji literackich, kulturowych i filozoficznych ujawniających się w tekstach przynależących do każdej epoki.

Bibliografia

- Andrzejewska J., *Kultura czytelnicza nauczycieli szkoły podstawowej*, Warszawa 1976.
- Bortnowski S., *Nasz uczeń jako Inny*, [w:] *Edukacja polonistyczna wobec Innego*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2014.
- Burszta W., *Antropologia kultury*, Poznań 1998.
- Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1960.
- Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976.
- Chrzastowska B., *Współczesne czytanie poezji w szkole*, [w:] *Przedmiot, podmiot i proces. Szkice z metodyki kształcenia polonistycznego*, wybór i opracowanie M. Kwiatkowska-Ratajczak, W. Wantuch. Poznań 2009.
- Gołębiowski Ł., *Śmierć książki. No future book*, Warszawa 2008.
- Janus-Sitarz A., *Przyjemność i odpowiedzialność w lekturze. O praktykach czytania literatury w szkole. Konstatacje, oceny, propozycja*, Kraków 2009.
- Janus-Sitarz A., *W poszukiwaniu czytelnika. Diagnozy. Inspiracje. Rekomendacje*, Kraków 2016.
- Kaniewski J., *Problem kanonu w edukacji – od podstaw do matury*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, t. 2, Kraków 2005,
- Kędzior J., *Młodzież jako specyficzna grupa społeczna*, [w:] *Współczesna młodzież. Pomiędzy Eros a Thanos*, red. J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierchalska, Wrocław 2008.
- Kostecki J., *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, red. A. Żbikowska-Migoń przy współudziale A. Łusznak, Wrocław 2011.
- Krzychała S., *Dorastania w późnej nowoczesności*, [w:] *Tegoż, Ryzyko własnego życia. Indywidualizacja w późnej nowoczesności*, Wrocław 2007.
- Morawska I., *Tożsamość i tradycja w dyskursie edukacyjnym*, [w:] *Tożsamość społeczno-kulturowa. Kreacja i komunikacja*, red. M. Dziekanowska, M. Wójcicka, Lublin 2016.
- Obremski K., *Wprowadzenie do literatury dawnej*, Toruń 2002.
- Pelc J., *Pasterz... proste pieśni... faunowie*, [w:] *Tegoż, Jan Kochanowski. Szczyt renesansu w literaturze polskiej*, Warszawa 1987.
- Pełka L., *Rytuały, obrzędy, święta*, Warszawa 1989.
- Polakowski J., Uryga Z., *Badania nad komunikacją literacką z perspektywy dydaktyki*, „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 4.
- Rokosz T., *Obrzęd sobótkowy. Tradycja i jej transformacje (studium etnokułturowe)*, Wrocław-Siedlce 2016.
- Skwarnicki M., *Czytelnictwo i metody jego badania*, [w:] *Problemy czytelnictwa w wielkich miastach*, Warszawa 1960, s. 243.
- Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewskiego, t. 5. Warszawa 1963.
- Szczerbicka-Ślęk, *Wstęp*, [w:] *Jak Kochanowski. Pieśni*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997.
- Świda-Ziemia H., *Młodzi w nowym świecie*, Kraków 2005.
- Wojciechowski J., *Czytelnictwo*, Kraków 2000.

Wysocka E., *Młode pokolenie wobec wartości – bunt aksjologiczny czy egocentryczny w procesie „stawania się” w ponowoczesnym świecie*, [w:] *Młodzi Polacy wobec wartości*, red. W. Furmanek, A. Długosz, Rzeszów 2016.

Uryga Z., *Odbiór liryki w klasach maturalnych*, Kraków–Warszawa 1982.

Readership Culture of Teenagers in the Light of Survey Research. On the Value of Old Texts on the Ceremonial

Abstract

The proposed article describes the readership culture of teenage recipients. The text consists of two parts. The first one is theoretical in nature. It focuses on the young human and the issues related to the construction of the broadly-understood identity. Two main ways of seeing teenagers in scientific discourse were brought up, and the research on the perception of self, peers and the surrounding world by young people was mentioned and shortly described. The second part of the text points out to the person of a teenage recipient in the perspective of hardships they can encounter while reading the text, old one as well, describing the ceremonial. The considerations focus on the readership experience and competence of a young reader. Some basic information on the ceremonial and its traces in the *Saint John's Eve Song About Saturday Festive Night* (Pieśń Świętojańska o Sobótce) by Jan Kochanowski has been brought up. The further part presents the results of empirical data regarding the opinion of teenagers on the value of reading literary texts about the rituals, morals and customs. The results of the empirical material analysis bring up valuable information on the readership culture of teenagers. It proves that young recipients perceive a broad range in interacting with such texts. They can be a basis for initiating contact with texts presenting the ceremonial.

Keywords: readership, school literature, didactics

Maria Stachoń
Pedagogical University of Cracow